

lógiaiban, melyek a „rend”-re emlékeztethetnek volna.

A társadalomtudományi hatástörténetet – s egész könyvét – a KOVETKEZTETÉSEK ÉS VÁRHATÓ KOVETKEZMÉNYEK című 6. fejezettel zárja Erdélyi Ágnes. Ez főként a hatvanas évek amerikai Weber-irodalmáról szól. Arról a korszakról, amikor már a modern társadalom weberi elemzéséhez kapcsolódó feldolgozások (például a formális racionalitásról, az uralom és hatalom viszonyáról, a bürokráciáról, a karizmatikus uralomról stb.) kezdtek felduzzasztani a Weber-irodalmat. Itt olvashatunk H. Marcuse és J. Habermas nagy hatású tanulmányairól, illetve a Weber–Marx-vitáról is. Tanulmányát is e vitára utalva és az 1989-es év történelmi jelentőségének tapasztalataira emlékeztetve fejezte be 1990-ben Erdélyi Ágnes így: „...e tapasztalatok birto­kában minden eddiginél jobb »kilátásokkal« kutat­ható, sőt bizonyos pontokon talán el is dönthető a »Marx–Weber Debate«.” (103. o.)

Vajon? 1989 után tényleg eldönthető lenne ez a vita, s annyira jók lennének kutatási kilátásaink? Egyáltalán nem hiszem. De a MAX WEBER AMERIKÁBAN mostantól nélkülözhetetlen munka lesz e vita megértéséhez is.

Somlai Péter

A TUDATTALAN ÉS AKIKNEK NEM KELL

Botond Ágnes: Pszichohistória avagy a lélek történetiségének tudománya

Tankönyvkiadó, 1991. 128 oldal, 98 Ft

Ezt a könyvecskét – vagy inkább hosszabb tanulmányt – inkább érdekes tárgya, mint színvonalára emeli ki a hazai pszichoboom nyomtatott produkcióinak tömkelegéből. Botond Ágnes alapismereteket, egyfajta bevezetést ad a pszichohistóriához. Eltekintve a szerző több nekifutásban megkísérelt definícióitól, az irányzatot legtágabb értelemben történelmi személyiségek, csoportok, események „pszichológiai oldalának” önálló kifejtéseként lehetne meghatározni. Találók a könyvben idé-

zett „a pszichológia társadalomtörténete” kifejezés is, ahol a lélektan nem mint tudomány, hanem mint a pszichés jelenségek összessége szerepel. Ilyen meghatározásban pszichotörténetet igen sok tudományág művelt már – vagy legalábbis bábáskodott a pszichohistória születése körül eddig is –, anélkül hogy „tudott volna róla”. Ha a történelem az emberiség életfolyamata (döntései, magatartása, vívmányai), akkor nincs olyan történelmi tárgy, legyen az egy nép letelepedése, törvényalkotás, harcok, győzelem vagy vereség, békés prosperitás, királyok vagy a köznép sorsa, mely ne a „történelemcsináló individuumok” pszichés szerkezetén keresztül nyerte volna el teljesítményformáját vagy tárgyasult lenyomatát. Mivel így a történelmi lét nem választható el a megvalósítók „ontikus” létezésétől, az pedig még kevésbé a pszichés motívumoktól, társas téről, személyiségtől, sőt patológiától, felmerül a kérdés, hogy a pszichohistória sajátosságának tisztázása előtt egyáltalán a történelmi és rokon tudományok hogyan kezelik saját kompetenciakörükön belül a „pszichológiai oldalt”.

Nos, mint ismeretes, a történelmi életrajzok, biográfiák vagy patográfiák jelentik még a kisebb problémát, hiszen itt a forrásanyagot, a „külső életeseményeket” és a történelmi személyiségről összegyűjthető releváns pszichológiai adatokat, illetve azok konstitutív hatását az életútra egy kiváló történetíró, mint Livius vagy Suetonius szerves egységben tárgyalhatja. A történettudomány módszertani fejlődéséhez azonban hozzátartozik, hogy a forráskritika fejlődésével, a történelmi formációk és nemzeti vagy helyi törvényszerűségek kifejtésével folyamatosan szűkül az a mozgástér, melyben a szereplők pszichológiájának „önkényére” lehetne redukálni az események megokolását vagy alakulását. Egy meghatározott történelemfelfogás alapján meghatározott alternatívák kínálkoznak, melyekből a történelmi egyén a „variálható” pszichés háttér ellenére bizonyos szükség­szerszerűséggel választ. Itt lepleződik le, hogy a történettudományban a személyiség vagy „pszichés változó” kényszerűen epifenomenális helyzetű, s ez az a pont, ahol Botond Ágnes nem nyugszik bele abba, hogy a pszichohistória pusztán szabadon választható tejszínhab maradjon a történelem eperfagylaltján. Persze van tudományterület, ahol a psi-

chés jelenségek történetisége vagy „*a történelmi események pszichológiája*” szervezésben illeszkedik a tárgyi anyagba. Idetartoznak a művelődéstörténet és válfajai, a szokás-, mentalitás- és neveléstörténet, a művészetpszichológia és a szociálpszichológia történeti fejezetei, valamint azok a tanulmányok, ahol az anyagot az alkalmazott pszichológia vagy a pszichoanalízis eszközeivel, fogalmaival dolgozzák fel. Ne felejtjük el továbbá a szellemtudományos lélektan és szociológia történelmi-pszichológiai teljesítményeit „az életfolyamat megértésében” Diltheytől Simmelen át Jaspersig. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a művelt magyar olvasóközönség már a hatvanas évek elejétől fogva tanúja volt például a nemzetfogalom, nemzeti karakter körül kialakult történésvitáknak, akkor nehezen válik érthetővé, hogy Botond Ágnes miért tekinti a hazai érdeklődőket egész könyvének keresztül tájékozatlannak a pszichohistóriában.

A már említett tárgyi sajátosságot a szerző alkalmas pszichodinamikus kategóriák alkalmazásában látja, ennek illusztrálására végiglapozza a pszichoanalitikus irodalmat, használható fogalmakat keresve. Botond nem lenne pszichológus, ha nem a történészek megváltoztatásának igényét helyezné előtérbe, az ő „megjavulásuktól” reméli elsősorban a pszichotörténet csillagának fölemelkedését. A tudattalan pszichés mozgatórugók elismerését, szembenézést a történelmi anyag keltette emóciókkal és önelemzést ajánl a történelmi munka „*komplettálására*” anélkül, hogy láthatóan átgondolná a szakmai következményeket vagy a címzettek ellenkezésének okait. A pszichológiai önismeret elmélyítése természetesen mindenkinek őszintén ajánlható, de a pszichotörténetben érdekelték számára magam csak kritikus önvizsgálatot, esetleges negatív indulatok vonatkozásában fokozott önreflexiót javasolnék, nem sajátélményi pszichoanalitikus ismeretek szerénytelen megkövetelését. Ne hagyjuk figyelmen kívül egyébként, hogy a történelmi munka integráns része az eredmények megvitatása és szembesítés is különféle forrásértelmezések között, melynek során egyetértés alakulhat ki egy témában. Így a konfrontált felfogásokban megmunkált tárgyi igazság úgy alakul ki, hogy például egyáltalán nem relevánsak a kutatók kuruc-, labancpárti vagy egyéb érzelmei. Tudattalan vagy pszichés motívumok

„behajózása” a szakmai munkába ilyenformán egy fogalmi-kategoriális szempontból heterogén anyag megjelenése lenne, s ilyen „idegentest” felbukkanása ellen a történészek joggal tiltakoznak. Problematikusnak tartom, ahogy Botond Ágnes a „*viszont-indulatáttétel*” fogalmát alkalmazza a történelmi anyag keltette érzelmekre. A kutató érzelmi odafordulását a tárgyhoz éppúgy lehetne primer vagy folyamatos indulatáttételes munkának nevezni, ami azonos a tárgy kiváltotta emóciókkal is, tekintve, hogy a viszonynak csak egy szubjektuma van. A viszont-indulatáttétel értelemzavaró módon a levegőben lóg a párja nélkül, ha a kettőnek viszont ugyanaz a cselekvő alanya: *contradictio in subjecto*. Formállogikai zavar nélkül lehetséges egy olyan felfogás, hogy a kezdeti attitűd a történelmi tárgyra az indulatáttétel és a kutatói munka, illetve anyagfeldolgozás visszahatása a viszont-indulatáttétel, ennek érvényességéről azonban bárkit csak történészeket analizáló terapeuták beszámolóí győztethetnének meg, ezenkívül ebben az esetben átsiklottunk a holt anyag perszónifikálása felé. A pszichoanalízis nevezheti tárgyakapcsolatnak a személyi viszonylatokat, de, azt hiszem, az ellenkezőjét ilyen virtuozitással nem tehetjük meg.

Az sem kedvez a pszichohistória iránti rokonszenv kialakulásának, hogy Botond előszeretettel idézi Lloyd de Mause kalandor nézeteit, aki láthatóan mindig kész frappáns pszichodinamikus hipotézisek áldozatául vetni ellentmondásos történelmi tényeket. Ez talán akkora hiba, mintha egy analitikus az infantilis fantáziák vizsgálata kedvéért elhanyagolná a páciens tényleges életeseményeit és választásait.

Ha olyan igényes akarnék lenni a pszichohistorikusok iránt, mint a könyv is teszi, akkor egy jelenségkör alapos történelmi, gazdasági, szociológiai vizsgálata utolsó lépéseként ajánlanám csak individuáldinamikai kategóriák felhasználását. Jól illusztrálja ezt maga a szerző, aki futólag megemlíti a jellemző pszichés struktúrák bizonyosra vehető történelmi alakváltozásait – például a *borderline*-személyiségstruktúra halmozódását egyebek mellett a hisztériás struktúra rovására az utóbbi évtizedekben, de nem említi, hogy a személyiségdeformációk éppenséggel jól követhető társadalmi rétegeloszlást követnek,

tehát egy hiteles pszichotörténeti ábrázolás a szociológiai közvetítést (sem) nélkülözheti.

A fentiek alapján, ha a pszichohistóriát nem tartom érettnek még önálló szaktudomány rangjára, vagy érdemesnek egyetemi tanszékre, akkor ebben remélhetőleg nem narcizmusom vagy tudattalan ellenállásom akadályoz, vagy az, hogy komolytalannak tartanám a tényt, hogy a pszichohistória névadó keresztapja Isaac Asimov volt, hanem inkább (az előcsullanó gyermekcipők látványán kívül) a sok határterületi információ feltárásának, összegyűjtésének, összevetésének in herens követelményei: a pszichotörténet nagyobb részben konzultatív tudomány. Egy korszak pszichés mlíójének, egy katedrális lelki hatásának, egy csoport vagy személyiség lélektani működésének leírása csak akkor hiteles, ha a feltárható összefüggések sokoldalúságát veti egybe, s csak ha a kép árnyalásához szükséges, akkor rajzol fel tudattalan motívumokat.

Bár nem találok szempontot, amelynek alapján a kiadványt dicsérhetem, egy dologban biztosan egyetértek Botond Ágnessel: jelentős a hazai igény egy tartalmas pszichohistóriai tanulmánykötetre, és feltétlenül a szerző a leghivatottabb egy színvonalas írásgyűjtemény szerkesztésére. Igen jó lenne, ha a jövő kötetet a téma heterogenitása miatt olyan előszó vezetné be, mely holisztikus nézőpontjával (ontológia, antropológia) tisztázná történelem és pszichológia viszonyát, mert a lélektant fogalomkészlete, spektruma, ismeretelméleti tisztázatlansága nem jogosítja fel a történettudomány „előzésére” vagy kritikájára.

Csorba János

Erratum

1993. szeptemberi számunkban pontatlanul jelent meg kritikapályázatunk egyik szerzőjének neve. A kritikus: Ifjabb Janzer Frigyes.

LEVELEK EGY IFJÚ KÖLTŐHÖZ

„Teged tudósítlak hogy itt voltam a világon”
(Szép Ernő)

...és ha Rilke levelét elfogadod, vagyis hogy létezik, tudd, 1960-ban, huszonegy évesen egy festő barátommal, velem egykorú volt ő is, ezt a Rilke-dolgot elemeztük, közben a Balatonban vízfeljelést játszottunk nádkapura, meggyelevest ettünk a Csillag étteremben, zenét hallgattunk szóda mellett, járkáltunk a vályogosféle faluban, túl voltunk már Camus-tól a KÖZÖNY-ön, a PESTIS-en, Márfy Albinnak hívták ezt a szívbeli jó barátomat, s hogy én németből lefordítottam neki Rilkétől sok mindent, azzal viszonozta, hogy ő meg a nem sokkal később megjelent jó-rossz Rilke két kötetet bekötötte nekem egyénileg...

...tudod-e, micsoda költő volt Szép Ernő, s hogy nélküle egyet lépni se tudok, ugyanúgy, ahogy a Szpéro nevű s a többi madaram emléke nélkül se?...

...hogy a tanárnóm Nemes Nagy Ágnes volt, s ő írta, tessék: „Irgalmazz, Istenem! Én nem hiszek Tebenned, / Csak nincs kívül szót váltanom.” A költészetről, az írásról gyakran mondták már azt, hogy végső menedéknek marad meg, hogy akkor jön tehát lehetősége, mikor semmi más nincs. Nem tudom, pontosan így van-e, de a költészet *valami végsőnek maradhat meg*. És sokszor meg is marad...

...csaknem egy évig nem írtam verset most 1992-ben, s hogy annyi minden volt már úgy, ahogyan nem kell, nem lehet lennie, változtattam – Rilke: „*változdasd meg élted*”?! –, és sikerült is, sok mindent lemondtam, kivédtem, nem vállaltam, két hónap alatt 21 ezt-azt, most valamit megfogadtam, két dolgot is, hármat, amit nem teszek az idén, például nem „szerepelek” személyesen, fizikai valómban, hogy ilyen ostobán mondjam, nem ácsorgok emitt-ott beszélgetve, tulajdonképpen hívság időtöltésként, inkább elüldögélek a Vérmezőn, a parkban itt a házunkkal szemközt, rágyújtok egy cigarettára, nézem az engem érdeklő újságokat, játszom magamban mindenféle elméleti lehetőséggel, hazasietek azokhoz, akik madaraim közül még élnek, így cselekedtem, s egy jót aludtam rögtön, s